

Bo Ralph: Tal vid Svenska Akademiens högtidssammankomst 2005

Talare
Bo Ralph
Akademiens direktör

Datum
20 december 2005

Plats
Börshuset, Stockholm

År 731 fullbordade Beda venerabilis, dvs. den vördnadsvärde, sin historia över den anglosaxiska kyrkans utveckling. Han kunde därvid utnyttja det faktum att latinets ecclesia anglorum kunde uppfattas på två sätt: antingen som 'engelsmännens kyrka' eller som 'änglarnas kyrka'. Därigenom förmedlades ett intryck av särskild utvaldhet, ett anspråk som genom tiderna har framförts av än det ena folket, än det andra, inte minst av svenskarna under stormaktstiden.

I sin kyrkohistoria infogar Beda också uppkomsten av den kristna anglosaxiska poesin, som odlats inom kyrkans hägn. När det engelska språkets förste namngivne poet, Cædmon, undfår diktargåvan framställs detta som ett Guds mirakel. Den enkle Cædmon, som varken kan läsa eller skriva, känner sig illa till mods i ett sällskap som förlustar sig, dricker, sjunger och reciterar, så han går ut i stallet för att se till djuren. Där uppenbarar sig en okänd man, som ber honom sjunga. Till sin egen förvåning finner Cædmon sig sjunga om skapelsen, och hans sång återges av Beda på latinsk prosa. "Detta är innebörden men inte den ordagranna lydelsen", säger Beda och fortsätter insiktsfullt: "ty sånger, hur väl de än ställts samman, kan inte överföras ord för ord från ett språk till ett annat utan att de förlorar i skönhet och värdighet." Cædmon upptas i klostret och får undervisning i den bibliska historien. Det han lär sig överför han till skön poesi, så att de som varit hans lärare blir hans beundrande åhörare, allt enligt Beda.

Så får den engelska diktningen på ett nästan övertydligt sätt födas i ett stall. Den blir en gudagåva, sänd till människorna för att frälsa deras själar. På liknande sätt uppges det inom vitt skilda kulturkretsar, att människans språkliga kapacitet är gudasänd. Det kan gälla språket som helhet, skriften specifikt eller diktarförmågan som dess mest upphöjda manifestationsform. Detta vittnar om människans normala böjelse att uppskatta språket till dess rätta värde.

Sedan två veckor tillbaka har vi i Sverige fyra fastslagna mål för en nationell

språkpolitik. Riksdagsbeslutet har föregåtts av en språklig debatt, som varit ganska livlig. Många hade hoppats på att svenskan skulle lagfästas som officiellt språk i Sverige, men så blev det inte. Tydligt har beslutsfattarna befarat att en sådan åtgärd skulle kunna uppfattas som diskriminerande mot andra språk i landet. Den särställning som svenskan under alla omständigheter intar har inte ansetts behöva bekräftas genom en särskild lag.

Somliga tycker nog att detta är en bagatell. En del känner kanske rentav lättnad över att det gick som det gick. För kort tid sedan drogs några medborgare i ett delvis europeiskt land inför rätta för att de använt bokstäver som var förbjudna enligt landets språklag. Bokstäverna i fråga förekommer av tradition i ett av landets minoritetsspråk men var alltså tekniskt sett illegala. Inför brutala fakta som dessa kan ordet språklag lätt råka i vanrykte. Någon sådan lag har givetvis aldrig varit aktuell för Sveriges del.

Vad det rör sig om är helt enkelt att fastslå att svenskan är officiellt språk i Sverige. Som det nu är råder den underliga situationen att svenskan är ett av tjugo officiella språk i Europeiska unionen och ett av två officiella språk i Finland, att vi har fem lagstadgade minoritetsspråk med gammal hävd i Sverige men inget lagfäst officiellt språk. Ingen katastrof, kan man tycka – de flesta språk i världen saknar stöd i lagen, och i det internationella umgänget är det åtskilliga språk, även inom EU, som samlar lika få språkbrukare som svenskan, eller färre. Vårt språk borde inte vara mer hotat än dessa.

Det är bara det att situationen är på väg att märkbart förändras: svenskan visar faktiskt en vikande tendens i vissa sammanhang. Det beror inte så mycket på absoluta styrkeförhållanden som på invånarnas, inte minst makthavarnas, attityder. Värst är det inom EU-arbetet. Alla har där rätt till tolkning. Svenskarna är i särklass mest restriktiva med att begära sådan hjälp. Man förlitar sig på sin förment goda engelska och hamnar ohjälpligt i underläge. De andra nationernas politiker skakar på huvudet åt svenskarnas beteende. EU har kulturell pluralism högt på sin agenda.

Något kan man väl – likt Lotta Svärd – tåla att skrattas åt, även om det är mer attraktivt att bli hedrad ändå. Men saken är allvarligare än så. Den svenske turist som på en restaurang utomlands fumlade med språket och serveras något oväntat får skylla sig själv. Annat är det med en folkvald representant i Europeiska unionen som systematiskt överskattar sin behärskning av engelska och därmed

genomför sitt uppdrag med sämre resultat. Detta går på hedern, och ytterst naggas de demokratiska principerna i kanten. Inget blir bättre av att vederbörande har uppmuntrats av sina svenska överordnade till att prioritera ett främmande språk.

Stormaktstidens uppblåsta pretentioner har lyckligtvis övergivits för länge sedan, men de har bytts i sin konträra motsats, något slags språklig uppgivenhet, inte heller det någon dygd precis. Den nu antagna språkpropositionen visar en generös inställning till dialekter samt regionala och sociala varianter. Många av oss som varken vill eller förmår dölja vårt ursprung är tacksamma för det. Man visar också förståelse för de invånare som inte haft svenska som sitt första modersmål. Detta gläder inte bara oss som ständigt har en invandrarsituation inpå huden. Vidare bejakas flerspråkighet och ett mångkulturellt samhälle. Utmärkt. Men inget av detta borde utesluta möjligheten att en gång för alla konstatera att det är det svenska språket som binder oss alla här i riket samman mer än något annat språk och som anvisar vägen till ett gemensamt kulturarv, delvis i vardande och hela tiden med nya bidragsgivare från när och fjärran. De språkpolitiska målen är välformulerade och säkerligen välmenade, men mål kan uppnås helt eller delvis – eller inte alls. Någon lag som garanterar svenska språkets ställning i landet har vi fortfarande inte.

Man saknar i språkpropositionen samma uppmuntrande attityd gentemot majoritetsspråket som den alla andra språkvarieteter bemöts med. Men språket har alltför länge varit en icke-fråga i Sverige, en självklarhet som sällan väcker allvarlig debatt. Språkfrågor uppfattas som underhållning. Tidningarnas språkspalter trängs med kuriosanotiser och diverse lustifikationer. Mot den bakgrunden skall man kanske ändå hälsa språkpropositionen med tillfredsställelse och optimism. Språket har faktiskt blivit en erkänt viktig fråga.

I Dantes gudomliga komedi tilldelas Beda och ett fåtal andra stora andar den förnämsta platsen i Paradiset. Om Beda står för den engelska diktningens skapelsehistoria, brukar man betrakta Dante som mannen bakom det italienska språkets och den italienska diktningens födelse. Intressant nog lär Dante ha fått sina avgörande impulser från siciliansk poesi, såsom denna utvecklats i mötet mellan muslimsk kultur och normandisk överhöghet och under starkt inflytande från det mångkulturella moriska Spanien. Det ligger ingen motsägelse i accepterandet av andra kulturer och språk å ena sidan och utvecklandet och vårdandet av en egenart å den andra.

Vi dröjer kvar i Italien. I kapellet San Pietro in Vincoli i Rom finner man Michelangelos kraftfulla skulptur som föreställer en sittande Mose, med högerarmen vilande på de båda stentavlorna och handens fingrar inlindade i det långa skägget. Men den imponerande gestalten har ett underligt drag upptill. Mellan hårlockarna i pannan sticker ett par horn fram.

Förklaringen står att hämta i själva Skriften. I Andra Moseboken i den latinska bibel som var Michelangelos kan man läsa att Mose hade blivit ”cornutus” av att ha talat med Herren; latinets cornutus betyder ’försedd med horn’. Den väl etablerade traditionen om den hornförsedde Mose bygger i själva verket på ett språkligt missförstånd. I den hebreiska grundtexten återges det aktuella ordet endast genom tre skrivtecken för de tre konsonanter som finns i ordet; vokalerna röjs inte. Kyrkofadern Hieronymus, som översatte Gamla testamentet till latin kring år 400, valde en läsning som ger betydelsen ’behornad’. I många senare översättningar har man stannat för en helt annan tolkning, nämligen ’vara strålände’, ’vara lysande’. Innebörden skall alltså vara att Moses ansikte efter mötet med Herren på Sinaiberget strålade så starkt att menigheten hade svårt att betrakta honom. Det var därför han skylde sitt ansikte, som det står i Andra Moseboken, inte för att han ville dölja några horn.

I det här fallet har ett enkelt språkligt misstag kommit att bevaras till eftervärlden, hugget i marmor, exponerat för generationers iakttagande blickar och ledande till ständigt ny förundran. Det hör till undantagen att ett språkligt fel ägnas sådan uppmärksamhet, men vi kan ta det som ett memento. En och annan språklig lapsus är inte hela världen. Språkfel leder naturligtvis inte automatiskt till stor konst, även om säkra konstnärer ofta förhåller sig ganska fritt till rådande regler, såväl språkliga som andra. Det är inte hornen som gör Michelangelos Mose till ett mästerverk, men nu är det som det är: ett mästerverk trots missförståndet. Låt oss hålla språket och den konst det kan leda till i aktning men visa tolerans mot språkbrukarna när de felar.

Det berättas om författaren Henry James att han skall ha hållit ett föredrag någonstans i USA, för en blandad publik, om den moderna världsbildens

framväxt. Under föredraget lade James märke till en äldre kvinna, som med ett milt leende lyssnade till hans framställning. Under den följande frågestunden vände sig James till henne och undrade vad hon tyckte. Hon svarade, att det han hade berättat om universums uppbyggnad var fantasieggande men felaktigt. James hörde sig då för om det korrekta förhållandet. Jo, förklarade den blida damen, jorden vilar på en sköldpadda. Må så vara, tyckte James medgörligt, men vad står i så fall sköldpaddan på? Där finns en annan sköldpadda, fick han veta. Tålmodigt upprepade James samma fråga några gånger och fick besked om att under varje sköldpadda som frågan gällde stod en ny sköldpadda som fundament. När James tvekade ett ögonblick och deras blickar möttes, spände den gamla damen ögonen i honom, och så kom hon med sin dräpande slutreplik: ”Det är ingen idé, Mr. James, det är sköldpaddor hela vägen ner.”

Det är lätt att från bilden av de världsuppehållande sköldpaddorna, staplade på varandra i en oändlig följd, associera till det faktum att också vi människor står på varandras axlar. Den urgamla mänskliga ryggmärgsreflexen att dels stödja varandra, dels ta hjälp av varandra riskerar visserligen att mattas i takt med att var och en förväntas ”satsa på sig själv”. Dessutom leder den moderna historielösheten till att många underskattar eller är okunniga om betydelsen av våra föregångares bidrag till den plattform som vi själva kan utgå ifrån.

Men låt oss snabbt återgå till språket, som i högsta grad bygger på samarbete. Även språkligt står vi på varandras axlar, och med hjälp av vår erfarenhet och vår slutledningsförmåga förstår vi långt mer än det som verkligen yttras.

När vi säger att vi ”står på varandras axlar” är bilden av samarbete och ömsesidigt beroende omedelbart klar och entydig. Innebörden är givetvis att vi solidariskt hjälps åt att gemensamt nå högre, genom att var och en både bärs upp och bär upp. Men det är inte detta vi säger. Den bokstavliga betydelsen skulle vara att någon står på någon annans axlar och vice versa. Detta är ett konststycke, som till den grad strider mot såväl naturens lagar som vars och ens erfarenhet, att den tolkningsmöjligheten automatiskt sorteras bort. I stället fastnar vi för en approximativ mening som inte är den bokstavliga, men som är den enda naturliga.

Det är så här språket fungerar i normalfallet. Dess byggstenar på de olika nivåerna har ingen exakt och oföränderlig giltighet, de är en aning variabla storheter som fixeras mer – i förhållande till varandra – först när allt funnit sin

plats. Denna elasticitet är den främsta garantin för att språket skall fungera väl i praktiken. Om var och en höll benhårt på sin egen språkliga repertoars förträfflighet, skulle kommunikationen snabbt bryta samman. Istället förhandlar vi oss fram till en rimlig gemensam uppfattning om utsagornas mening.

Språkets ungefärlighet framställs ofta som en defekt. Inte sällan tycker sig exempelvis specialister inom olika fackområden hämmas i sin yrkesutövning av språkets bristande precision. Det borde väl gå, menar en del, att åstadkomma ett mer effektivt språk, gärna i något slags reducerad form, så att det blir mera entydigt och lättmanövrerat. Stundom skymtar en föreställning om att det särskilt är svenskan som det är fel på. Skulle det inte bli bättre redan om vi bytte till engelska?

Detta är kanske lätt karikerat, men inte mycket. Mot det egna språket visar svenskarna en obegripligt kritisk inställning, sällan stolthet som andra folk. Visst erbjuder språket då och då ett irriterande motstånd, men det kommer man inte tillrätta med genom finurliga ingrepp i dess inneboende mekanismer. Få språk har en så fast och välutvecklad tradition som svenskan. Med den som utgångspunkt kan språkbruket förfinas ytterligare så att det väl tjänar även mycket speciella ändamål. Detta uppnår specialisterna på respektive område bäst själva, genom idog träning av den egna språkbehärskningen.

När Gustaf III inrättade denna akademi, hade han den storslagna visionen att svenska språkets rykte skulle flyga över världen. För att så skulle ske måste stor litteratur låta sig formos på ett därtill lämpat språk: ”ty utan stora Scribenter blir ej språket kändt, och utan säkra reglor, kan ej et språk väl skrivas”.

I viss mån har Gustafs förhoppningar infriats, med många goda krafterns hjälp. Intresset ute i världen för Sverige, svenskt språk och svensk kultur är större än de flesta svenskar vet och står i skarp kontrast till den svenska benägenhet för självutplåning som tidigare nämnts här. Svenska studeras vid ett par hundra utländska universitet världen över, inom otaliga bildningsförbund och vid ett snabbt växande antal ungdomsskolor, framför allt i Östersjöområdet.

Omständigheter som dessa ger Sverige god skjuts i sådana processer som numera

med klatschiga internationella termer kallas ”public diplomacy” och ”nation branding”. Nationerna har som allting annat blivit varumärken som marknadsförs. Att branding ursprungligen betydde ’brännmärkning’ tycks inte spela någon roll.

Vad vi än kallar detta visar det sig att kultur säljer bra. Den svenska litteraturen har länge varit inne i en högkonjunktur, för att fortsätta detta bildspråk. Svensk litteratur efterfrågas utomlands. Man skulle därför kunna tro att svensk litteratur sitter i framsätet när varumärket Sverige forslas runt på säljturné i världen. Men icke. Svenskarnas tendens till självutplåning inför sitt eget språk och dess användning förnekar sig inte. I ett tal från denna plats framhölls för ett par år sedan det angelägna i att spridningen av svensk litteratur utomlands främjas genom höjda ekonomiska bidrag. Detta är en förhållandevis billig och under alla omständigheter kostnadseffektiv form av marknadsföring. Det är med bestörtning man konstaterar att det redan knappa stödet sedan dess krympt med ungefär en tredjedel.

När jag först började förbereda det här talet, hade ett litet barn, närmare bestämt ett barnbarn, nyss somnat mot min axel. Alla som delar min erfarenhet på den här punkten vet vad det rör sig om och förstår långt mer än det jag säger, men en sådan upplevelse hör till det som svårligen låter sig beskrivas med hjälp av det mänskliga språkets normala uttrycksmedel.

Språket förblir i all sin otillräcklighet en av mänsklighetens största tillgångar. Inte minst det skrivna ordet besitter en oerhörd kraft. Vi tror väl inte längre att dess ursprung är gudomligt. Det finns tvärtom skriftforskare som gör gällande att skriften utvecklats ur symboliska tecken, ursprungligen använda vid märkning av varuförpackningar av olika slag, dvs. varumärket blev för länge sedan skrift. Detta kan möjligen kännas förtretligt för den som vill stå fri i förhållande till samhällets kommersiella sida. Vad man inte kommer ifrån är att hela den västerländska bildnings- och utbildningstraditionen bokstavligen vilar på ett giftermål mellan språk och räkenskap. I det märkliga encyklopediska arbetet *De nuptiis Philologiae et Mercurii*, dvs. ’Om Filologins bröllop med Mercurius’, beskrivs i allegorisk form de sju fria konsterna, tre språkliga och fyra matematiska, som kom att läggas till grund för den skolordning som gällde i hela västvärlden nästan in i vår tid. Här slås den språkliga basen för all bildning fast.

Upphovsmannen till denna skrift var Martianus Capella, verksam i Nordafrika under första hälften av 400-talet e.Kr. Hans latin anses vara svulstigt. Det svarar inte mot den klassiska smakens skönhetskrav, men hans skrift fick epokgörande betydelse. Flera av de nordafrikanska författarna var, när de skrev sitt inlärd latin, påverkade av ett modersmål, vars särdrag slog igenom och förvrängde latinet. Många av dem kom ändå att spela en framträdande roll inom latiniteten, och deras form av latin kom en tid att dominera. Eftervärlden har med hjälp av äldre facit bedömt deras språk som felaktigt eller oskönt, men de hyllades av sin samtid. Senare, på 800-talet, återfördes latinet genom den så kallade karolingiska renässansen till den klassiska fällan. Latinets hegemoni i västerlandet förblev trots de olika svängningarna – både tidigare och senare – ohotad i ännu ett årtusende, även om egentligen ingen hade det som sitt modersmål.

Språkliga normer förändras oavbrutet, men det är ett språks användning i sig som är avgörande för dess fortlevnad. Svenskarna avgör alltså själva hur allvarligt hotet mot svenskan är. Språket i all sin föränderlighet är mänsklighetens särmärke, det som gör oss till människor. Av alla språk kan de flesta sitt modersmål bäst. Det har ett oskattbart värde och äger det förtroligas självklarhet, det tål förvånansvärt mycket men får varken negligeras eller utsättas för vilka påfrestningar som helst. Det liknar så till vida det barn som sover mot vår axel. Det skall uppmärksammas och vårdas därefter.

Taggar

2000, Författare, Man

URI

<https://www.svenskatal.se/tale/bo-ralph-tal-vid-svenska-akademiens-hogtidssammankomst-2005>